

ANJA BEREZNAI

ELTE BTK Alkalmazott nyelvészet doktori programja, anja@bereznai.de

Megfigyelés vagy teszt? Megértési képesség vizsgálata a kétnyelvű óvodában

These days, there is a rising number of preschools in Hungary, where children are being introduced to a second language. Therefore it is necessary to find methods to review what the children understand of the pedagogue's input in the L2, and how they understand it. In the present investigation, children from a bilingual preschool in Hungary are examined by using the perception test GMP, as well as an observation sheet. Besides their language comprehension abilities, the children's attention to the pedagogue's utterances and the children's strategies are also considered in the study. The results from both procedures are compared to each other. From the results of the investigation, conclusions are drawn regarding the practical work in bilingual preschools.

Bevezetés

Manapság egyre több gyermek találkozik már óvodáskorban egy olyan nyelvvel, amely nem az anyanyelve – vagy azért, mert egy őshonos vagy bevándorolt kisebbség tagja, vagy pedig azért, mert az óvodában „tanítanak” egy idegen nyelvet. A német nemzetiségi óvodák célcsoportjára mindkettő érvényes: a magyarországi németek egy őshonos kisebbség tagjai, de a legtöbb német nemzetiségi óvodába járó gyermek számára a német egy idegen nyelvet (L2-t) jelent. Ez utóbbi abból ered, hogy a nyelvi szocializáció a német nemzetiségi családok csak elenyésző részében történik német nyelven (Jäger-Manz, 2004). Ahogy Klein (2009) egy német nemzetiségi óvodákban végzett vizsgálatában kimutatta, az óvodakezdők csak 0,95%-a beszéli valamelyik német változatot anyanyelvként, 75%-a viszont egyáltalán nem rendelkezik német nyelvtudással.

Ahhoz, hogy értékelni tudjuk a német nemzetiségi óvodákban folyó nyelvpedagógiai munkát – ami feltétele annak, hogy továbbfejlesszük az ott alkalmazott módszereket –, szükségünk van információkra arról, hogy hogyan észlelik, értik és produkálják az L2-t.

Miközben a produkció közvetlenül megfigyelhető, a percepció csak a gyermek nyelvi (re)produkcióiból és motorikus reakcióiból vezethető le, ami téves értelmezésekhez vezethet (Gósy, 2007: 129; vö. Schulz *et al.*, 2008). Így felvetődik a kérdés, hogy melyik eljárás alkalmas arra, hogy információt nyerjünk óvodáskorú gyermekek L2 percepciójának fejlődéséről. Németországban a nyelvi készségeket felmérő eljárások fejlesztése és használata manapság élénk és erősen polarizáló vita tárgya (Albers, 2010), és sokféle módszert fejlesztettek ki e célra. Az egyik lehetőség egy normaorientált eljárás használata. Magyarországon az észlelés és a megértés vizsgálatára bevett módszer a Gósy Mária által kifejlesztett GMP percepció teszt (Gósy, 2006), amelyet Imre Angéla adaptált német anyanyelvű gyermekek számára (GMP-d, Imre, 2006). Főleg kisebb gyermekek tesztelésénél viszont figyelembe kell venni, hogy ők teszthelyzetben

sokszor nem tudják felmutatni a meglévő készségeiket. Az is előfordulhat, hogy egyben más tényezőket – pl. a figyelmet, motivációt és az instrukciók megértését – is tesztelünk. Ezenkívül bizonyos készségek, mint pl. a megértés kontextus vagy nonverbális jelek segítségével – tehát a kontextualizált megnyilatkozásoknak a megértése – nem része a GMP-nek. Ezért egy teszt eredményeiből, bár alkalmas arra, hogy mérjük vele a gyermek performanciáját bizonyos területeken, csak korlátozottan tudunk következtetéseket levonni a gyermek dinamikus nyelvi fejlődéséről (Apeltauer, 2004; vö. Schu, 2007). Abból is adódhatnak problémák, ha egy anyanyelvű gyermekek számára kidolgozott teszttel L2-i készségeket szeretnénk mérni. Nem csak kvantitatív különbségek várhatók anyanyelvű és nem anyanyelvű gyermekek között, hanem kvalitatív eltérések is lehetnek, mint pl. a kulcsszó-stratégia használata az egyes feladatok megoldásakor. Ezért célszerű, hogy ennek megfelelően adaptáljuk, ill. egészítsük ki az adott tesztet. Azt is figyelembe kell venni, hogy az L2-ben való tesztelés nagyobb figyelmet követel a gyermekektől (Bereznai, 2012; 2013).

Egy másik lehetőséget jelent az irányított megfigyelési módszer alkalmazása egy olyan megfigyelési lap alapján, amely lehetővé teszi a gyermek megértési készségeinek megbecslését mindennapi helyzetekben. Itt fontos megemlíteni, hogy a kétnyelvű óvodában nem elszigetelt szavak, ill. mondatok tanításáról van szó, hanem az óvodapedagógusok általában „szemléletes, konkrétan megtapasztalható kommunikációs helyzetekben” (Boeckmann *et al.*, 2010: 68) használják a nyelvet, tehát az elhangzó német megnyilatkozások be vannak ágyazva a megértést segítő kontextusba (Müller, 2004). Ezért várható, hogy az óvodapedagógusok a gyermekek megértését elsősorban ilyen „kontextualizált” megnyilatkozások megértése alapján fogják megítélni. Azonkívül egy ilyen eszköz megbízhatósága a megfigyelő személy megfigyelési kompetenciájának a függvénye, és viselkedési formák jellegzetességének, ill. gyakoriságának a megítélése erősen szubjektív (Mayr, 2010).

Ha az L2 megértési fejlődését alaposan szeretnénk vizsgálni, akkor célszerű olyan megfigyelési eszközt használni, amely nemcsak eredményorientált, hanem folyamatorientált tételeket is tartalmaz. Jampert (2001) összeállított egy erre alkalmas kérdéskatalógust az L2 elsajátítási szakaszokra, amelyben megértésre vonatkozó kérdéseket is találunk, pl. „*Reagál-e egyes kontextusban lévő szavakra, ill. közlésekre?*” (i.m.: 137), „*Feltesz-e a tartalomra, ill. a megértésre vonatkozó kérdéseket?*” (i.m.: 144) vagy „*Szívesen hallgat-e meséket akkor is, ha nem vagy csak kevésbé segítünk neki szemléltetéssel, ill. képekkel?*” (i.m.: 151). Ilyenfajta megfigyelések alapján nemcsak arról nyerhetünk információt, hogy *mit* ért a gyermek (Bredel, 2009: 88), hanem arról is, hogy *hogyan* ért, azaz milyen stratégiai eszközökkel rendelkezik, amelyek segítségével képes kommunikálni egy, az L2-t beszélő személlyel. Müller Mónika, aki egy német-magyar kétnyelvű óvodában készített kutatást, az ilyen fajta jelenségeket „kommunikációs és nyelvtanulási stratégiák”-nak nevezi (Müller, 2004), amelyekhez egyebek között a következőket sorolja: a „monitoring”-stratégia, amely használata-

kor „a gyerekek ellenőrzik és javítják saját, ill. társaik beszédértést és beszédprodukciónak” (i.m.: 23), a pedagógus német szavainak ismétlése (imitáció), ami Müller szerint „nagy valószínűséggel a kommunikáció fenntartásának eszköze” (i.m.: 24), a „segítségnyújtás, magyarázat vagy fordítás révén” (i.m.: 24) és a „kikövetkeztetés”, pl. „hangzásbeli hasonlóság” alapján (i.m.: 30), melyek olyan fonetikai-fonológiai asszociációk, ahol egy német szó jelentését valamelyik hasonlóan hangzó magyar szóból következtetik ki. Navracsics – aki kétnyelvűeknél vizsgálta ezt a jelenséget – ezt azzal magyarázza, hogy „az egymáshoz közeli fonémák (...) egy másik nyelvből aktiválhatnak hasonló hangzású szavakat, hiszen a hangzás asszociációs emlékeket ébreszt” (Navracsics, 2011: 74). Mivel a kisgyermektől nem igen várhatunk válaszokat arról, hogy milyen stratégiákat használnak, ezeket csak kikövetkeztetni tudjuk a nyelvi vagy motorikus reakcióiból. Azt, hogy milyen összefüggésben állnak a stratégiák a kisgyermek megértési képességeivel, eddig tudomásom szerint nem vizsgálták.

Számos kutatásból tudjuk, hogy a kétnyelvűeknél a két nyelv helyzettől és beszédpartnertől függően különböző mértékben aktiválódik. Grosjean azt a nyelvi módot, amelyben a kétnyelvű olyan kétnyelvűekkel kommunikál, akik beszélnek az ő nyelveit és akivel keverheti a nyelveket, kétnyelvű módnak nevezi (Grosjean, 2002: o.n.). Ahogyan García kimutatta egy amerikai angol-spanyol kétnyelvű óvodában végzett kutatás keretében, a kétnyelvű gyermekeknél akkor is aktív mindkét nyelvük, amikor a – kétnyelvű – felnőttek ezeket következetesen és egyértelműen szétválasztják (García, 2011). Olyan nyelvhasználatot, amely mindkét nyelvből táplálkozik, „hybrid language practice“-nek, ill. „translanguaging“-nak nevezi (García & Kleifgen, 2011: 169; lásd García, 2009). A Müllernél található példák bizonyítják, hogy bizonyos helyzetekben olyan gyermekek is mutatnak „translanguaging” jelenségeket, akik csak az óvodában találkoznak az L2-vel.

Egy másik fontos tényező az L2 elsajátításánál – a stratégiahasználat mellett – a nyelv iránti érdeklődés, amelynek felmérésére pl. a németet mint második nyelvet beszélő gyermekek számára kidolgozott „SISMIK” (Sprachverhalten und Interesse an Sprache bei Migrantenkindern in Kindertageseinrichtungen) megfigyelési lap nyújt lehetőséget (Ulich & Mayr, 2003). Az ebben található skála segítségével célzatosan megfigyelhetjük és megbecsülhetjük a gyermek L2-ben való kommunikációját és a nyelvvel való foglalkozását. A SISMIK megfigyelési lap viszont nem tartalmaz a kétnyelvű stratégiákra vonatkozó tételeket.

Összefoglalásként megállapítható, hogy sem a teszteljárások, sem a meglévő megfigyelési eszközök nem képesek arra, hogy az összes releváns tényezőt objektíven felmérjék, és mindkét esetben a felméréskor sokféle nehezen kontrollálható tényező befolyásolhatja az eredményeket. Ahogy Fried megállapítja, jelentős számú eljárás áll rendelkezésre a kisgyermek nyelvi készségeinek felmérésére, viszont „egyik sem állíthatja magáról, hogy mindegyik a manapság egy ilyenfajta eszköztől elvárt követelményt teljesíti” (Fried, 2004: 86; vö. Redder *et al.*, 2011). Ezért javasolt, hogy lehetőség szerint a tesztelés által nyert

adatokat megfigyelési eljárások révén nyert adatokkal egészítsük ki (Fried, 2004; Apeltauer, 2004; lásd Imre, 2006, valamint Trautmann & Reich, 2008).

A jelen kutatásnak célja, hogy egy minél teljesebb képet nyerjünk arról, hogy a vizsgált gyermekek hogyan boldogulnak az őket érő német nyelvű inputtal és hogy megvizsgáljuk, milyen mértékben korrelálnak az erre a kutatásra összeállított megfigyelési lap segítségével nyert adatok a GMP-vel való tesztelés eredményeivel.

Kísérleti személyek, anyag, módszer

A kutatásban négy fiú és hat leány vett részt, akik a vizsgálati időszakban 5;2 - 6;4 évesek voltak és 26 hónapja jártak egy magyar-német kétnyelvű pedagógusok által vezetett magyar óvodai csoportba. A magyar nyelvet mindegyik gyermek anyanyelvként beszéli, a némettel az óvodában találkoztak először. A pedagógusok mindkét nyelvet használják szituációtól függően (szituációhoz kötött nyelvhasználat kb. 50-50%-ban), így a gyermekek tudatában vannak annak, hogy akkor is megértik őket a pedagógusok, amikor „német” szituációkban az anyanyelvüket használják. Ezért feltételezhetjük, hogy ilyen helyzetekben „translanguaging” jelenségek is várhatók.

A vizsgálatra összeállítottunk egy tizennégy tételt tartalmazó megfigyelési lapot, amelyek segítségével az egyes viselkedések előfordulási gyakorisága és az egyes készségek megbecsülhetők. Az eszköz egyrészt a Jampert által összeállított és a SISMIK kérdésein alapul, másrészt Müllernek a kommunikációs- és nyelvtanulási stratégiák összeállításán, valamint a szerző kétnyelvű óvodai csoportokban végzett megfigyelésein. A lap egy részletesebb formában „Beobachtungsbogen für deutsche Nationalitätenkindergärten” néven is rendelkezésre áll (Bereznai, 2011).

A megfigyelési lap témája a gyermekeknek az óvodában használt német nyelvre történő reagálása. A kérdések három területre – a megértésre, a figyelemre és a stratégiákra – vonatkoznak, amelyek között viszont nem lehet éles határt húzni. Minden esetben a megfigyelhető (motorikus és nyelvi) viselkedés alapján kell következtetni a nem közvetlenül megfigyelhető megértési folyamatokra és a nyelv iránti érdeklődésre. Mivel célja, hogy minél természetesebb körülmények között figyeljük meg a gyermekeket, minden kérdés valamelyik, az óvoda mindennapjaiban előforduló, ill. könnyen előidézhető viselkedésre vonatkozik (lásd Mayr, *et al.*, 2010 valamint Wenzel, *et al.*, 2009).

A megfigyelési lap első része öt, a megértésre vonatkozó kérdésből áll, amelyek segítségével kiderítendő, hogy milyen mértékben mutatja a gyermek viselkedése, hogy megérti a pedagógust. Ezekből az első négy kérdést aszerint válogattuk, hogy mennyire nehéz feladat elé állítja a gyermeket egy adott megnyilatkozás komplexitása, kontextualizáltsága és ismertségi foka, ill. frekvenciája (példa: „A gyermek az eddig nem hallott utasításokat a szituációból megérti és teljesíti”). Itt fontos megemlíteni, hogy nemcsak a hiányos megértés, hanem más tényező is oka lehet annak, ha elmarad az utasítás teljesítése.

Ismert, hogy a gyermekeknek az eldöntendő kérdésekre adott reakciói gyakran megértést sugallnak (pl. „igen”, bólintás, mosoly), viszont ha részletesebben rákérdezzük, kiderül, hogy nem is értették a kérdést. Ezért ötödik pontként a kiegészítendő kérdésekre adott válaszra kérdezzük (Jeuk, 2004).

A megfigyelési lap második része három nyelvi szituációban való figyelemre vonatkozó kérdést tartalmaz, melyek eltérnek a kontextualizáltságra és a pedagógus odafordulására vonatkozóan, és így különböző mértékű követelményt állítanak, pl. „A gyermek koncentráltan hallgatja, amikor németül beszélek (csoportos képeskönyvnézés)“. Ezen rész utolsó kérdése arra vonatkozik, hogy a gyermek mennyire érdeklődik a mondókák és nyelvi játékok iránt. Ez a kérdés azért fontos, mert a nyelv iránti érdeklődés az L2 elsajátításban fontos tényező. Mayr – Ulich szerint viszont az írásjelekkel és az irodalommal foglalkozó, ún. „literacy” (literációs nevelési) tevékenységek során mutatott figyelem és kitartás a nyelv iránti érdeklődésnek fontos indikátora (Mayr & Ulich, 2010: 81), az e téren mutatott magasabb értékek esetében tehát jobb L2 készségek várhatók.

Miközben a megfigyelési lap első két része a kívánatos viselkedésre vonatkozott, a harmadik rész a gyermek által mutatott stratégiákkal foglalkozik. Ezek megjelenése várható, amikor a gyermekek kétnyelvű módban vannak. Előfordulásuk mutatja, hogy hogyan hasznosítják a gyermekek a két nyelvet az adott kommunikációs helyzetben. A külső megfigyelő számára észrevehető előfordulási gyakoriságuk azonban nem áll mindenképpen összefüggésben a gyermek receptív készségeivel, és más tényezők, pl. személyiségjellemzők, mint pl. extroverzió és magabiztosság is szerepet játszhatnak, ráadásul egy-egy stratégia sikeres alkalmazása sokszor észrevétlen maradhat. E rész első pontja egy „kooperatív stratégia” (Müller, 2004:28) használatával foglalkozik, a pedagógus német megnyilatkozásainak lefordítása más gyermekek számára. Amint a lenti példából (1) láthatjuk, ilyenkor néha kevert nyelvi megnyilatkozás is előfordulhat:

(1)

Pedagógus: *Bitte gib mir einen Apfel.*

Gyermek 1: *Tessék?*

Gyermek 2: *Adjál neki egy Apfelt.*

A következő pont a monitoring-stratégia azon fajtájával foglalkozik, amikor a gyermek az első nyelve segítségével tisztázza, hogy jól értette-e a pedagógusmegnyilatkozását (2):

(2)

Pedagógus: *Zieh diesen Pullover an!*

Gyermek: *Ezt vegyem fel?*

A következő pontban azt vizsgáljuk, hogy milyen gyakran kérdez rá a gyermek egy meg nem értett szóra, ill. mondatra, ahogyan a (3) példában látjuk:

(3)

Pedagógus: *Bitte schön, hier hast du Brot mit Marmelade.*

Gyermek: *Milyen? Mi lesz?*

E rész negyedik pontja azzal foglalkozik, hogy milyen gyakran ismétli a gyermek a pedagógus németül elhangzó megnyilatkozását magyar nyelven (imitáció). Ezt a stratégiát a gyermekek Müller (2004: 24) megfigyelése szerint főleg a nyelvelsajátítás elején használják, és célja inkább a kommunikáció fenntartása (4).

(4)

Pedagógus: *Geht in den Waschraum!*

Gyermek: *Tudjuk, megyünk a mosdóba!*

Végül, az utolsó pont a fonetikai-fonológiai asszociációk előfordulására kérdez. Ebben az esetben a gyermek a hangzásbeli hasonlóságokból egy német szó jelentésére következtet. Amint a következő példa (5) mutatja, az ilyen hasonlóságok a felnőtt számára első hallásra nem is mindenképp feltűnők:

(5)

Pedagógus: *Gehen wir in den Waschraum!*

Gyermek: *Kell még a hasunkba?*

Ez az utolsó pont annyiban különbözik az előbbiektől, hogy az itt szereplő stratégia csak akkor figyelhető meg, amikor a) a gyermek által kikövetkeztetett jelentés – mint a fenti példában – nem felel meg a beszélő által szándékozott jelentésnek, b) az asszociáció egyértelműen levezethető a gyermek reakciójából, és természetesen c) a gyermek egyébként nem volt képes megérteni a megnyilatkozást. Ezért a mindennapokban végzett megfigyelések segítségével nem dönthető el kétségtelenül, hogy egyes gyermekek e stratégiát tényleg ritkábban alkalmazzák-e, vagy csak sikeresebben.

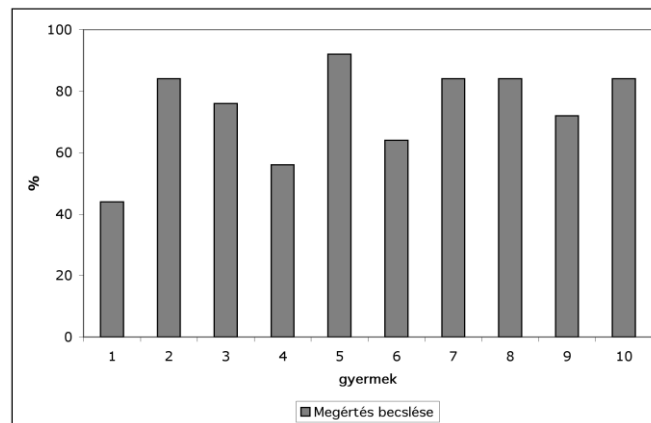
A fent leírt megfigyelési lapot kiegészítettük egy másik, a pedagógus által spontán kitöltött ötfokos skálával, amelyben a gyermekek L2 megértését értékelte (a továbbiakban: a megértés becslése). A megfigyelési lap és a skála kitöltése az óvodai mindennapokban történt, amire több hét állt rendelkezésre. Az adott kutatás célja nem a gyermekek német nyelvi készségének, figyelmének és stratégiahasználatának összevetése volt egy valahonnan nyert „abszolút” normával, hanem a mindennapokban mutatott viselkedés összehasonlítása a teszthelyzetben mutatott teljesítményükkel, valamint a csoport többi tagja viselkedésével. A pedagógus feladata ezért az volt, hogy a nyelvi viselkedést arányosan megbecsülje a csoport többi gyermekéhez, ill. a saját elvárásaihoz, tapasztalatához képest.

A megfigyelésekkel párhuzamosan mindegyik gyermeket teszteltünk egy a GMP magyar és német verziójából kiválasztott feladatsorral; a teszteredmények

Bereznainál (2013) található. A továbbiakban leírjuk a skála és a megfigyelési lap segítségével nyert eredményeket és tárgyaljuk a Pearson-féle korrelációs analízissel talált összefüggéseket a teszt- és megfigyelési adatok között. A teszt-eredményekkel való jobb összehasonlíthatóság érdekében a megfigyelési lapban a becsült gyakoriságok feldolgozásakor ezeket intervallumskálán lévő értéknek tekintettük és pontszámokkal helyesítettük. Az itt és az értékelési skálában elért pontszámokat átszámítottuk százalékba. Amennyiben nincs másképp megadva, mindegyik adat a német nyelvi percepcióra vonatkozik.

Eredmények

A megértés becslésében két gyermek elérte a pontok 100%-át, öt gyermek 80%-át, két gyermek 60%-át és egy gyermek pedig 40%-át (1. ábra).

1. ábra: a megértés becslése

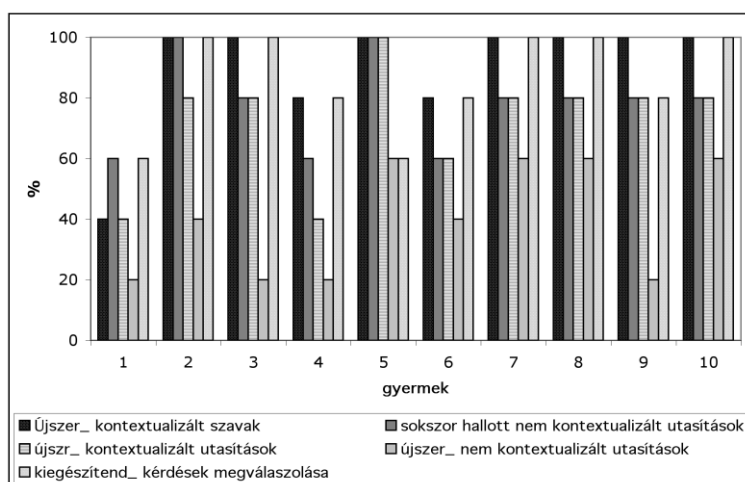
Az itt kapott eredmény magasan ($r=0,76$, $p < 0,05$) korrelál a megfigyelési lapban elért pontszámok átlagával, ami egyrészt a pedagógus becslésének magas stabilitására utal, másrészt pedig arra, hogy a megfigyelési lap egyes pontjaiban olyan információkra kérdeztünk, amelyek az óvodai mindennapokban relevánsak a megértés összbenyomására nézve. Az adatok részletesebb értékelése azt mutatja, hogy a megértés becslése magasabban korrelál a szavak kontextus segítségével való megértésével ($r=0,75$, $p < 0,05$) és az újszerű, tehát először hallott kontextualizált utasítások megértésével és teljesítésével ($r=0,78$, $p < 0,01$), mint a csak verbálisan közvetített, sokszor elhangzott, ill. újszerű utasítások teljesítésével ($r=0,62$ ill. $r=0,51$). Ahogyan már a bevezetőben említettük, feltehető, hogy az óvodai mindennapokban többnyire a megértést segítő kontextusba ágyazott (kontextualizált) megnyilatkozások fordulnak elő, ezért a megértés becslése szempontjából főleg ezek megértése releváns. A kiegészítendő kérdések megválaszolása és a megértés becslése közötti korreláció alacsony, amiből arra követ-

keztethetünk, hogy a kiegészítendő kérdés megválaszolása a pedagógus összehasonlásához nem lényeges.

A megértés becslésének és a gyermekek mondatértési tesztben elért értékeinek összehasonlításánál hét gyermeknél kisebb különbségek adódnak (2-18 százalékpont), a többi három gyermeknél 25-28 százalékpont különbségek. A teszt-eredmény és a megértés becslése közötti korreláció mérsékelt, nem szignifikáns ($r=0,62$). A teszt- és a becslési adatok között megállapítható különbség egyebek között arra vezethető vissza, hogy a teszt csak nem kontextualizált mondatok megértését vizsgálta.

A megértés becslése és a beszédészlelés tesztelése közötti korreláció valamennyivel magasabb, $r=0,67$ ($p < 0,05$). Ebből arra következtethetünk, hogy a beszédészlelési teszteléssel magasabb szintű folyamatok működését is mértük (lásd Gósy, 2007), másrészt lehetséges, hogy a jobb beszédészlelési készségek hatására vannak a csoportban megfigyelhető megértésre is. A megértés becslése és a magyar nyelvű szöveg- és mondatértés között csak alacsony korrelációt kaptunk ($r=0,27$ ill. $-0,17$).

Amikor külön elemezzük a megfigyelési lap megértési pontjainak eredményeit, láthatjuk, hogy a gyermekeknek – bár általában megértik az új szavakat, ha megfelelően kontextualizáltak (a gyermekek itt átlagosan 90%-ot értek el) – a csak verbálisan közvetített utasítások megértése és teljesítése viszont a várakozásnak megfelelően többeknek nehéz feladatot jelent (40%). Viszonylag kevés gondot okoz a legtöbb gyermeknek a szemléltetés nélkül közvetített, de már sokszor hallott utasítások teljesítése (78%), valamint a fordítottja is, tehát a szemléltetéssel közvetített, de számukra újszerű utasítások megértése és teljesítése (72%), viszont ez utóbbi esetben találjuk a legnagyobb különbségeket a csoporton belül (2. ábra). A kiegészítendő kérdések megválaszolására célzó pontnál viszonylag magas átlagértéket kaptunk (90%) – itt a kérdés további differenciálása (kérdőszavak, ill. a válasz minősége szerint) valószínűleg pontosabb eredményeket hozhatna.

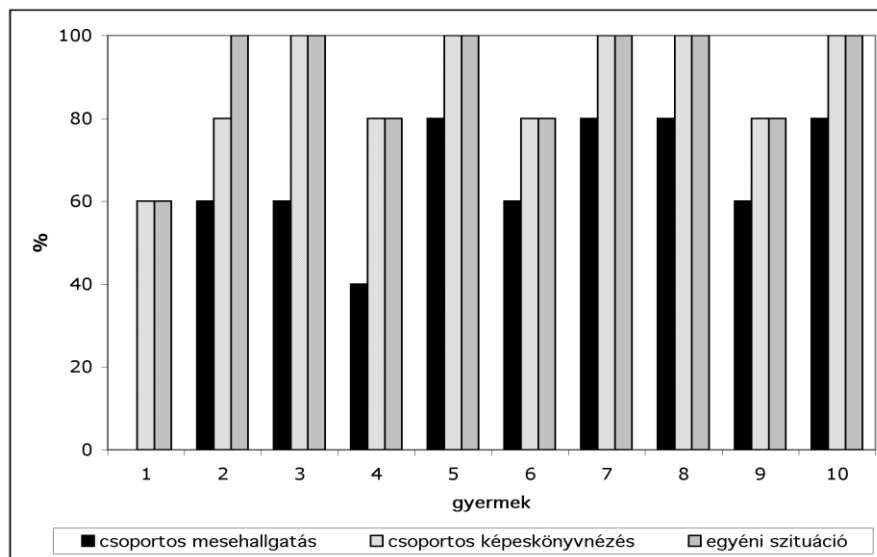

2. ábra:

A megértéssel foglalkozó tételek a megfigyelési lapon

Mérsékelt korrelációt találtunk három, a megértéssel foglalkozó kérdésnél a percepciós tesztek eredményeivel ($r=0,44$ és $r=0,54$ között). Ezek közül szignifikáns korreláció csak az újszerű, kontextualizált utasítások teljesítésénél mutatkozik ($r=0,66$, $p < 0,05$). Ugyanez a pont szignifikánsan korrelál a német mondatértési teszttel is ($r=0,75$, $p < 0,05$), ami érthető, hiszen az utóbbi feladatnál is eddig nem hallott német mondatok értelmezéséről van szó. A csak verbálisan közvetített újszerű utasítások megértése mérsékelt, de nem szignifikánsan ($r=0,40$) korrelál a magyar mondatértési teszttel is. A kiegészítendő kérdések megválaszolása csak minimálisan korrelál a percepciós tesztek eredményeivel ($r=0,18$), de mérsékelt, bár nem szignifikánsan, a mondatértési teszt eredményeivel ($r=0,56$).

Az egyes nyelvi szituációkban mutatott figyelemmel foglalkozó kérdések eredményei megfelelnek az adott szituáció követelményi szintjének: a csoportban hallgatott képek nélküli meséknél átlagosan 60%-ot értek el a gyermekek, a csoportos képeskönyvnézésnél 86%-ot és az egyéni szituációban való figyelemnél 90%-ot; nyolc gyermeknél megegyeznek az értékek az utóbbi két pontban (3. ábra). Az első, legigényesebb szituációban lényegesen nagyobb a szórás, mint a többi tételnél, és egyik gyermek sem érte el a legmagasabb pontszámot.

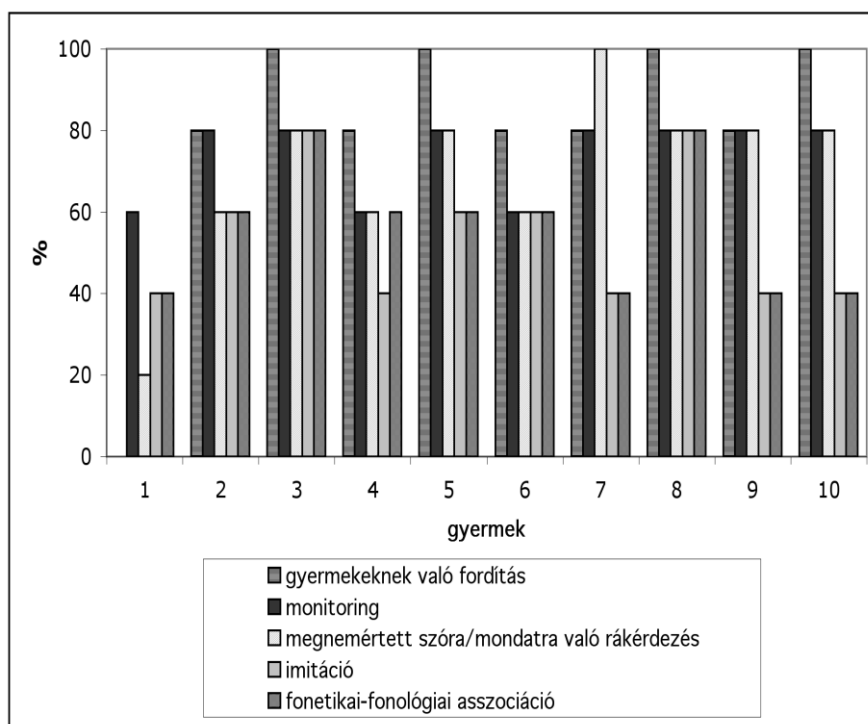

3. ábra:
A gyermekek figyeleme egyes nyelvi szituációkban

Mindhárom pont szignifikánsan korrelál a német mondatértési teszttel, a legmagasabb korrelációt ($r=0,67$, $p < 0,05$) a kép nélküli mesehallgatásnál találtuk. Feltételezhető, hogy azok a gyermekek, akiktől eleve túl sokat követel a vizuális segítség nélküli mesehallgatás, hamarosan másra irányítják a figyelmüket, és így nem is profitálhatnak a szituációból úgy, mint más gyermekek. E pont és a német valamint a magyar percepciós tesztek között is találtunk mérsékelt, nem szignifikáns korrelációt ($r=0,61$, ill. $r=0,62$) – valószínűleg mindkettő háttérben egyebek között a magasabb auditív figyelem áll. A mondókák és nyelvi játékok

iránti érdeklődéssel foglalkozó pontnál átlagosan 92%-ot értek el a gyermekek. Itt is mutatkozik egy egyértelmű összefüggés a GMP-vel tesztelt mondatértéssel ($r=0,73$, $p < 0,05$), ami utalhat az ilyen fajta nyelvi játékoknak a megértés fejlődésében való fontos szerepére.

A megfigyelési lapban lekérdezett stratégiákat különböző gyakorisággal használják a gyermekek, és a csoporton belül is nagy eltéréseket találtunk (4. ábra). A pedagógus megfigyelése szerint a leggyakoribb stratégia a más gyermekeknek való fordítás, amely tíz gyermekből kilenc gyermeknél „sokszor”, ill. „nagyon sokszor” előfordul. Viszont nem kizárt, hogy e stratégiára – amely döntően befolyásolhatja a csoportban történeteket – a pedagógus több figyelmet fordít, mint másokra. A fordításokra irányuló kérdés magasan korrelál a megértés becslésével ($r=0,79$, $p < 0,01$) és különösen a mondatértési teszt eredményeivel ($r=0,84$, $p < 0,01$). A jelen vizsgálat keretében nem lehet eldönteni, hogy e stratégia használata elősegíti-e a megértést, vagy fordítva, a megértés az előfeltétele a fordításnak. Lehet, hogy ennek a háttérben egy kölcsönhatás áll, ill. más tényezőkkel való közvetett összefüggés. Viszont fontos megállapítani, hogy a nyelvváltást – amelyet sokan a hiányos nyelvtudás következményének tekintenek – itt leggyakrabban és egyértelműen kooperatív jelleggel (v.ö. Müller, 2004) azok a gyermekek mutatják, akik a legjobb megértési készségekkel rendelkeznek. Ez a tudatos nyelvváltás a nyelvi és szociális kompetencia kifejeződésének mondható (lásd Navracsics, 2000).

4. ábra:
Kétnyelvű stratégiák használata

A pedagógus megfigyelése szerint az a monitoring-stratégia is viszonylag gyakori, ahol a gyermekek az anyanyelvük segítségével biztosítják, hogy jól értették-e a pedagógus megnyilatkozását. Hat gyermek „sokszor” vagy „nagyon sokszor” használja, négy gyermek „néha” és egy gyermek „ritkán”, az átlagérték 76%. E stratégia használata magasan korrelál a megértés becslésével ($r=0,88$ $p<0,001$), amiből arra lehet következtetni, hogy a stratégia gyakori alkalmazása pozitívan hat a megértésre az óvoda mindennapjaiban. Ez viszont nem jelenti mindenképpen a teszthelyzetben is mutatkozó jobb megértési teljesítményt: a mondatértési teszt eredményeivel a korreláció csekély, csak $r=0,32$. A mérsékelt, nem szignifikáns összefüggés a percepció tesztek eredményeivel ($r=0,51$) arra utalhat, hogy mind a percepció tesztekben elért jobb eredményeknek, mind pedig e monitoring-stratégia gyakoribb használatának a nyelvre fordított nagyobb figyelem az alapja.

Elég nagy különbségeket találtunk a gyermekek között a meg nem értett szóra, ill. mondatra való rákérdezéssel foglalkozó pont adatainál, az átlagérték 70%-os. Ez magasan korrelál a megértés becslésével ($r=0,74$) és a mondatértési teszt eredményeivel ($r=0,78$, $p<0,01$) is, ami azt jelenti, hogy nem azok agyermekek kérdeznek, akiknek a német nyelv megértése nagyobb gondot okoz, hanem azok és azért értenek jobban, akik többször kérdeznek.

Az imitációs stratégiát, amely itt a pedagógus német szavainak magyar nyelven való ismétlését jelenti, mindegyik gyermek használja, de egyikük sem „nagyon ritkán” vagy „nagyon gyakran”, az átlagérték 54%. E stratégia – bár első pillantásra hasonlít a fordítás stratégiájára – funkcióját tekintve ettől lényegesen különbözik (lásd Müller, 2004). Az imitációs tétel nem, ill. csak alacsonyban korrelál a mondatértési és a percepció tesztekkel, valamint a megértés becslésével is. Tehát az, hogy a gyermek sokszor ismétli a pedagógus szavait a kommunikáció fenntartása érdekében, nem következménye a jobb megértési kompetenciának, inkább ennek előzményének tekinthető. Ez a megállapítás megegyezik Müller (2004) azon megfigyelésével, hogy ezt a stratégiát a gyermekek leginkább a nyelvelsajátítás első hónapjaiban használják.

Az utolsó itt lekérdezett stratégia a fonetikai-fonológiai asszociáció, amely négy gyermeknél „ritkán”, négy gyermeknél „néha” és két gyermeknél „gyakran” volt megfigyelhető. E stratégia frekvenciája csak alacsonyban korrelál a megértés becslésével és mérsékelten ($r=0,46$) a mondatértési teszttel – lehet, hogy itt egy a nyelv iránti figyelem tényezője által közvetített összefüggésről van szó. Ahogyan már említettük, ez a stratégia használata megfigyelés alapján nem minden kétséget kizáróan vizsgálható.

Következtetések

A jelen kutatásban igyekeztünk átfogó képet alkotni arról, hogy a kétnyelvű óvodába járó gyermekek mennyire és hogyan értik a számukra idegen nyelvet. E célból egyrészt kitöltöttünk a csoportvezetővel egy, a többé-kevésbé kontextualizált nyelvhasználat megértésre, a különböző nyelvi szituációban való

figyelemre és a stratégia-használatra vonatkozó megfigyelési lapot, valamint egy, a megértés becslésére használt skálát, másrészt teszteltük a gyermekeket a GMP percepciók teszt magyar és német verziójának néhány tesztjével. Összességében megállapítható, hogy a vizsgált gyermekek a pedagógus megfigyelése szerint általában jól megértik az új szavakat és teljesíteni tudják a német nyelvű utasításokat, ha ezek megfelelően kontextualizáltak. A már sokszor elhangzott utasításokat általában szemléltetés nélkül is megértik, a csak verbálisan közvetített utasítások megértése azonban nehezebb számukra. Kimutattuk, hogy a megértés becslése szempontjából a kontextualizált megnyilatkozások – amelyek a kétnyelvű óvodákban tipikusnak mondhatók – fontosabbak, mint a kontextus nélküli megnyilatkozások megértése. Ezzel ellentétben a mondatértési tesztben kontextus nélkül hallják a mondatokat, ami magyarázatul szolgálhat arra, hogy a mondatértési teszt és a megértés becslésében kapott értékek csak mérsékelten korrelálnak. Viszont találtunk egy szignifikáns korrelációt az újszerű (először hallott) kontextualizált utasítások teljesítése és a mondatértési teszt között, valamint a kép nélküli mesehallgatásban való figyelem és a mondatértés között is kimutatható lényeges összefüggés. Az itt vizsgált viszonylag kis minta alapján nem dönthető el végérvényesen, hogy ezekben az esetekben tényleg léteznek-e okozati összefüggések, ill. kölcsönhatások. Nem kizárt, hogy más tényezők – mint pl. intelligencia, auditív figyelem, motiváció, ill. személyiségjellemzők, mint extraverzió, magabiztosság és együttműködési készség – által közvetített összefüggésekről van szó. A gyermekek által használt stratégiák elemzése azt mutatja, hogy német nyelvű szituációkban is mindig jelen van az első nyelvük. Szignifikáns korrelációt találtunk a meg nem értett szóra, ill. mondatra történő rákérdezés stratégiája és a megértés becslése között. Ez azt jelenti, hogy nem azok a gyermekek kérdeznek legtöbbször, akiknek a német nyelv megértése nagyobb gondot okoz, hanem ellenkezőleg: azok értenek jobban, akik gyakrabban kérdeznek. Lényegesen összefügg a más gyermekeknek való fordítás stratégiája a megértés becslésével és különösen a mondatértéssel. Habár az ilyenfajta fordításokat a pedagógusok érthető módon sokszor zavarónak tekintik, e stratégia a nyelvi (és szociális) kompetencia kifejeződésének tekintendő, amelynek a pedagógus lehetőleg más helyzetekben biztosítson helyet – pl. „egynyelvű” bábokkal való játékokban. A monitoring-stratégia magasan korrelál a megértés becslésével, de csak gyengén a mondatértéssel; lehetséges, hogy mindkettőnek a magasabb nyelvi figyelem, ill. a nyelv iránti érdeklődés az alapja.

Az óvoda mindennapjaiban azzal fejleszthető a kétnyelvű stratégiák használata, hogy a pedagógus németül válaszol és ugyanakkor pozitív (adott esetben nonverbális) visszajelzést ad, amikor egy gyermek magyarul rákérdez, hogy jól értett-e valamit. Ezenkívül mindig lehetővé kell tenni, hogy a gyermek közvetlenül rákérdezzen, amikor valamit nem értett. A gyakorlatban ez azt jelentheti, hogy a pedagógus beszéd közben szüneteket tart és szemkontaktust vesz fel a gyermekekkel. A kétnyelvű óvodákban dolgozó pedagógusokkal való beszélgetések során gyakran felmerül az a kérdés, hogy a pedagógus vajon azt a látszatot

keltse-e a gyermekekben, hogy nem ért magyarul. Ezen eljárás szószólói azzal érvelnek, hogy ez motiválja a gyermekeket a német nyelv produktív használatára. Attól függetlenül, hogy megkérdőjelezhető, hogy hazudhatunk-e a gyermekeknek, ezzel a módszerrel el is vesszük a gyermekektől azt a lehetőséget, hogy a fent leírt stratégiákat alkalmazzák. Mivel kimutatták, hogy a kétnyelvű gyermekeknél más kétnyelvűek jelenlétében mind a két nyelv aktív, nem kell megakadályozni az L2 elsajátításának kezdetén álló gyermekeknek első nyelvük használatát. Viszont – ahogyan a tapasztalat is mutatja – a gyermekek időnként szívesen belemennek ún. „mintha-játékok”-ba, amelyekben a pedagógus eljátszsa, hogy nem ért magyarul. Ezenkívül a már említett egynyelvű báb is bevált eszköz arra, hogy rávegyük a gyermekeket az L2-ben való megnyilatkozásokra.

Végül mi a válasz a címben feltett kérdésre – megfigyelés vagy teszt? Összeségben megállapítható, hogy sem a tesztadatok, sem a megfigyelési, ill. becslések által nyert adatok alapján nem fogalmazhatunk meg teljesen egyértelmű állításokat. Ahol a kettő eltér egymástól, ott nem mindig dönthető el, hogy ennek mi az oka, ill. melyik a megbízhatóbb. Nyilván attól is függ a válasz, hogy pontosan mit is szeretnénk vizsgálni, és hogy milyen (pl. tudományos, diagnosztikai stb.) céljai vannak a vizsgálatnak. Sok esetben bizonyára jogosult valamelyik teszteljárás alkalmazása, beszédészlelési készségek csak teszthelyzetben deríthetők ki, és az izolált, kontextus nélküli mondatok értését is lehet – a már említett megszorításokkal – erre a célra előállított szituációban, tehát pl. teszthelyzetben vizsgálni. Amikor L2 beszélőket szeretnénk tesztelni egy anyanyelvűeknek kidolgozott teszttel, akkor azt az adott esetre adaptálni kell (Bereznai, 2013), és az értékelést is módosítani kell (vö. Imre & Grácsi, 2009). Kontextualizált megnyilatkozások megértését viszont leginkább irányított megfigyelések keretében vizsgálhatjuk. Az óvodai mindennapokban – ellentétben az iskolai nyelvoktatással – erre általában számos lehetőséget találunk. Egy arra megfelelő eszköz segítségével a mindennapi megértés értékelése lehetséges. Különösen jelentős a megfigyelési lap alkalmazása a stratégiai készségek területén. A kétnyelvű stratégiák használata az L2-vel való foglalkozásnak a jele, és segít a gyermekeknek a különböző nyelvi helyzetekben való boldogulásban. Ezért lehetőség szerint ezeket ne nemkívánatos nyelvváltásnak tekintsük, amiket meg kell akadályozni, hanem inkább támogassuk a használatukat. A megfigyelési lapok kitöltése a pedagógus figyelmét ráfordítja azokra a különleges teljesítményekre, amelyeket a gyermekek az L2 elsajátítása során felmutatnak. Tapasztalataink szerint nagyon hasznos, ha nem csak megbecsüljük valamely viselkedés gyakoriságát, de a szó szerinti példákat és megjegyzéseket is rögzítjük. A megfigyelési lapok segítségével a nyelvi fejlődésben ezenkívül kisebb lépéseket is dokumentálhatunk, és olyan gyermekek nyelvi fejlődését is leírhatjuk, akik az L2-t már alapfokon értik, de még nem beszélnek.

Jegyzet

Az összes itt bemutatott példa egy nyelvtanulási és kommunikációs stratégiákat tartalmazó gyűjteményből származik, amelyet a szerző a 2011/12. tanévben az Apor Vilmos Főiskola német nemzetiségi óvodapedagógus esti tagozatos hallgatókkal végzett.

Irodalom

- Albers, Timm** (2010) Bedingungen des Erst- und Zweitspracherwerbs im Kindergarten. In: Fröhlich-Gildhoff et al. *Forschung in der Frühpädagogik II*. Freiburg: FEL. 135-164.
- Apeltauer, Ernst** (2004) Sprachlerndispositionen – eine Alternative zu Sprachtests im Vorschulalter? *Frühes Deutsch*, 10. pp. 48-54.
- Bereznai, Anja** (2011) *Beobachtungsbogen für deutsche Nationalitätenkindergärten*. Kézirat. Apor Vilmos Főiskola, Vác.
- Bereznai, Anja** (2012) *Sprachrezeption bei Kindern in zweisprachigen Kindergärten*. MA-szakdolgozat. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest.
- Bereznai, Anja** (2013) Sprachrezeption im bilingualen Kindergarten. *Beszédkutatás* 2013. 218-232.
- Boeckmann, Klaus-Börge et al.** (2010) *Többsz nyelvűség az óvodákban. Módszertani kézikönyv korai nyelvfejléshez*. Sopron: Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.
- Bredel, Ursula** (2009) Sprachstandsmessung – eine verlassene Landschaft. In: Ehlich, Konrad et al. *Anforderungen an Verfahren der regelmäßigen Sprachstandsfeststellung als Grundlage für die frühe und individuelle Förderung von Kindern mit und ohne Migrationshintergrund*. Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung. 77-119.
- Cummins, Jim** (2001) *Bilingual Children's Mother Tongue: Why Is It Important for Education?* <http://www.iteachilearn.com/cummins/mother.htm> (2013.01.29.)
- Ehlich, Konrad** (2009) Sprachaneignung und deren Feststellung bei Kindern mit und ohne Migrationshintergrund: Was man weiß, was man braucht, was man erwarten kann. In: Ehlich, Konrad et al. *Anforderungen an Verfahren der regelmäßigen Sprachstandsfeststellung als Grundlage für die frühe und individuelle Förderung von Kindern mit und ohne Migrationshintergrund*. Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung. 11-64.
- Fried, Lilian** (2004) Verfahren zur Sprachstandserfassung für Kindergartenkinder und Schulanfänger – eine zu wenig genutzte professionelle Ressource? *Frühes Deutsch* 2. pp. 44-47.
- García, Ofelia** (2009) *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA and Oxford: Basil/Blackwell.
- García, Ofelia** (2011) Translanguaging of Latino kindergarteners. In: Potokowki, Kim – Rothman, Jason (ed.) *Bilingual Youth. Spanish in English-speaking societies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 33-55.
- García, Ofelia & Kleifgen, JoAnne** (2011) Bilingualism for Equity and Excellence in Minority Education: The United States. In: Van den Branden, K. et al. (eds.) *Equity and Excellence in Education*. Routledge. pp. 166-189.
- Gósy Mária** (2005) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Gósy Mária** (2006) *GMP-Diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálat, fejlesztési javaslatok*. Budapest: Nikol Kht.
- Gósy Mária** (2007) A beszédészlelés és a beszédmegértés összefüggései kisgyermekkorban. *Magyar nyelvőr* 2007/2. 129-143.
- Grosjean, François** (2002) *Interview on bilingualism*. http://www.francoisgrosjean.ch/interview_2002_en.html (2013.03.27.).
- Imre Angéla** (2006) *Beszédészlelési és beszédmegértési vizsgálatok német anyanyelvű gyermekek körében*. Disszertáció. Budapest: ELTE.
- Imre Angéla & Grácsi Tekla Etelka** (2009): Egynyelvű, magyar anyanyelvű iskolások beszédpercepció folyamata idegen nyelven. In: Lengyel Zsolt & Navracsics Judit (szerk.) *Tanulmányok a mentális lexikonról. Nyelvelsajátítás – beszédprodukción – beszédpercepción*. Budapest: Tinta. 326-335.
- Jäger-Manz, Monika** (2004) Die Bi- bzw. Multikulturalität – Kinder in zwei Kulturen. In: Jäger-Manz, Monika (Hrsg.): *Bajaer Schriften* 1. Bajapress Nyomda, Baja. 219-240.

- Jampert, Karin** (2002) *Schlüsselsituation Sprache. Spracherwerb im Kindergarten unter besonderer Berücksichtigung des Spracherwerbs bei mehrsprachigen Kindern*. Opladen: Leske + Budrich.
- Jeuk, Stefan** (2004) Zweitspracherwerb bei Migrantenkindern. Konsequenzen für die Sonderpädagogik. *Heilpädagogik online* 2002/4. pp. 3-26.
- Klein Ágnes** (2009) Empirische Untersuchung zur Sprachaneignung in ungarndeutschen Nationalitäténkindergärten. *Deutsch revival* 2009/6. 9-22.
- Mayr, Toni et al.** (2010) *KOMPIK. Kompetenzen und Interessen von Kindern. Anleitung zum Beobachtungs- und Einschätzungsbogen für Kinder von 3,5 bis 6. Jahre*. www.keck-at-las.de/uploads/tx_jpdownloads/120117_Handbuch_Papierversion_ohne_Sozialraumbezug_01.pdf (2013.01.29.).
- Mayr, Toni & Ulich, Michaela** (2010) Der Beobachtungsbogen „Seldak“ – theoretische und empirische Grundlagen. In: Fröhlich-Gildhoff et al. (Hrsg.) *Forschung in der Frühpädagogik II. Schwerpunkt: Sprachentwicklung & Sprachförderung*. Freiburg: FEL. 75-106.
- Müller Mónika** (2004) Kommunikációs és nyelvtanulási stratégiák óvodás korban. Habakukk alapítványi óvoda: *Módszertani füzetek I.* 21-31.
- Navracsics Judit** (2000) *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Navracsics Judit** (2011) *Szóaktiváció két nyelven*. Budapest: Gondolat.
- Redder, Angelika et al.** (2011) *Bilanz und Konzeptualisierung von strukturierter Forschung zu „Sprachdiagnostik und Sprachförderung“*. ZUSE-Berichte Band 2. Hamburg: Hamburger Zentrum für Unterstützung der wissenschaftlichen Begleitung und Erforschung schulischer Entwicklungsprozesse.
- Schu, Josef** (2007) Diskursthemawechsel – Eine Fallstudie zu Kind-Erwachsenen-Dialogen. In: Meng, Katharina & Rehbein, Jochen (Hrsg.) *Kindliche Kommunikation – einsprachig und mehrsprachig*. Münster: Waxmann. 183-205.
- Schulz, Petra et al.** (2008) Linguistische Sprachstandserhebung – Deutsch als Zweitsprache (LiSe-DaZ): Theoretische Grundlagen und erste Ergebnisse. In: Ahrenholz, Bernd (Hrsg.) *Zweitspracherwerb. Diagnosen, Verläufe, Voraussetzungen*. Freiburg: Fillibach. 17–41.
- Trautmann, Caroline & Reich, Hans H.** (2008): Pragmatische Basisqualifikationen I und II. In: Ehlich, Konrad et al. (Hrsg.) *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung*. Bildungsforschung Bd. 29/1. Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung. 41-48.
- Ulich, Michaela & Mayr, Toni** (2003) *SISMIK - Sprachverhalten und Interesse an Sprache bei Migrantenkindern in Kindertageseinrichtungen. Ein Beobachtungsbogen*. Freiburg: Herder.
- Wenzel, Ramona et al.** (2009) Herausforderungen und Potential der Sprachstandsdiagnostik – Überlegungen am Beispiel von LiSe-DaZ. In: Lengyel, Drorit et al. (Hrsg.) *Von der Sprachdiagnose zur Sprachförderung*. Münster: Waxmann. 45-69.